TASVIRIY SAN’AT ASARLARIDA BADIIY OBRAZ YARATISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ma’murjonova Gulnoza Avazbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti talabasi
Tel: +998 95 347 78 71
E-mail: gulnozamamurjanova08@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada tasviriy san’at asarlarida badiiy obraz yaratishning o‘ziga xos xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Badiiy obrazning shakllanishida borliqni kuzatish, ijodiy idrok etish, tasavvur, kompozitsiya, shakl, rang, yorug‘lik-soya, fazo va badiiy umumlashtirishning o‘rni yoritilgan. Shuningdek, rassomning hayotiy voqelikni bevosita ko‘chirish emas, balki uni ijodiy qayta talqin qilish orqali obrazga aylantirishi ochib berilgan. Tasviriy vositalarning o‘zaro uyg‘unligi badiiy obrazning mazmuniy, emotsional va estetik ta’sirchanligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *tasviriy san’at, badiiy obraz, ijodiy idrok, tasavvur, kompozitsiya, rang, shakl, fazo, yorug‘lik-soya, badiiy umumlashtirish, estetik idrok, obrazli tafakkur.*

Аннотация. *В статье научно-теоретически анализируются особенности создания художественного образа в произведениях изобразительного искусства. Раскрывается роль наблюдения действительности, творческого восприятия, воображения, композиции, формы, цвета, света и тени, пространства и художественного обобщения в формировании художественного образа. Показано, что художник не просто непосредственно копирует действительность, а преобразует и творчески интерпретирует её, превращая в художественный образ. Обосновывается, что взаимосвязь изобразительных средств является одним из основных факторов содержательной, эмоциональной и эстетической выразительности художественного образа.*

Ключевые слова: *изобразительное искусство, художественный образ, творческое восприятие, воображение, композиция, цвет, форма, пространство, свет и тень, художественное обобщение, эстетическое восприятие, образное мышление.*

Abstract. *This article provides a scientific and theoretical analysis of the specific features of creating an artistic image in works of visual art. It examines the role of observing reality, creative perception, imagination, composition, form, color, light and shadow, space, and artistic generalization in the formation of an artistic image. It is shown that an artist does not*

simply copy reality directly, but transforms and creatively interprets it into an artistic image. The interaction of visual means is substantiated as one of the main factors determining the content, emotional expressiveness, and aesthetic impact of an artistic image.

Keywords: *visual art, artistic image, creative perception, imagination, composition, color, form, space, light and shadow, artistic generalization, aesthetic perception, imaginative thinking.*

Kirish. Tasviriy san’at insonning borliqni idrok etishi, anglash va uni badiiy shaklda ifodalash imkoniyatlarini namoyon qiluvchi muhim san’at turlaridan biridir. Uning asosiy xususiyatlaridan biri real hayot hodisalari, inson qiyofasi, tabiat, predmetlar va turli voqealarni tasviriy vositalar orqali badiiy obrazga aylantirishdan iborat. Badiiy obraz tasviriy san’at asarining mazmuni va shaklini birlashtiruvchi asosiy tushunchalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Tasviriy san’atda badiiy obraz yaratish jarayoni oddiy nusxa ko‘chirishdan tubdan farq qiladi. Rassom real borliqni kuzatadi, uning muhim belgilarini ajratadi, o‘zining hayotiy tajribasi va estetik qarashlari asosida qayta idrok etadi hamda muayyan badiiy vositalar orqali yangi obrazli tizimni yaratadi. Shu sababli badiiy obraz real predmet yoki hodisaning aynan takrorlanishi emas, balki uning ijodiy qayta ishlangan va umumlashtirilgan ko‘rinishi hisoblanadi. Badiiy obraz tushunchasi tasviriy san’atning rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, monumental san’at va boshqa turlarida turlicha namoyon bo‘lishi mumkin.

Zamonaviy san’atshunoslik tadqiqotlarida ham tasviriy san’atning asosiy xususiyatlari borliqni rang, hajm, fazo, shakl va boshqa tasviriy vositalar orqali badiiy obrazga aylantirish bilan izohlanadi. Badiiy obrazni yaratishda rassomning kuzatuvchanligi, tasavvuri, obrazli tafakkuri va ijodiy yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Bir xil obyekt turli rassomlar tomonidan turlicha tasvirlanishi mumkin. Buning sababi ularning borliqni idrok etishi, estetik qarashlari, ijodiy tajribasi, badiiy maqsadi va individual uslubining farqlanishidadir.

Badiiy obrazning shakllanishida tasviriy vositalar ham katta rol o‘ynaydi. Chiziq obrazning xarakterini belgilashi, rang uning emotsional holatini ifodalashi, kompozitsiya asosiy mazmunni tashkil qilishi, yorug‘lik-soya hajm va fazoni ko‘rsatishi, faktura esa predmetning moddiy xususiyatlarini ochib berishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan badiiy obraz yaratish jarayonini faqat texnik mahorat bilan cheklab bo‘lmaydi. Unda kuzatish, tahlil, tasavvur, ijodiy tanlov, umumlashtirish va badiiy ifoda jarayonlari bir butun tizim sifatida ishtirok etadi. Shuning uchun tasviriy san’at asarlarida badiiy obraz yaratishning o‘ziga xos xususiyatlarini ilmiy jihatdan o‘rganish tasviriy san’at nazariyasi va metodikasi uchun dolzarb masalalardan biridir.

Maqsad. Tadqiqotning asosiy maqsadi tasviriy san’at asarlarida badiiy obraz yaratishning o‘ziga xos xususiyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda badiiy obrazning shakllanishida ijodiy idrok, tasavvur, kompozitsiya, rang, shakl, fazo, yorug‘lik-soya va badiiy umumlashtirishning o‘rnini aniqlashdan iborat. Shuningdek, real borliqni badiiy obrazga aylantirish jarayonining mazmunini ochib berish, tasviriy vositalarning o‘zaro munosabatini tahlil qilish va badiiy obrazning estetik hamda emotsional ta’sirchanligini belgilovchi omillarni aniqlash ham tadqiqotning muhim maqsadlaridan hisoblanadi.

Vazifalar. Belgilangan maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

- badiiy obraz tushunchasining tasviriy san’atdagi mazmunini ochib berish;
- tasviriy san’at asarlarida obraz yaratishning asosiy bosqichlarini aniqlash;
- borliqni kuzatish va ijodiy idrok etishning badiiy obraz shakllanishidagi ahamiyatini tahlil qilish;
- tasavvur va obrazli tafakkurning ijodiy jarayondagi o‘rnini aniqlash;
- kompozitsiyaning badiiy obraz yaratishdagi vazifalarini ochib berish;
- shakl va proporsiyaning obraz ifodasidagi ahamiyatini tahlil qilish;
- rang va koloritning obrazning emotsional ta’sirchanligiga ta’sirini aniqlash;
- yorug‘lik va soyaning badiiy ifodadagi rolini ko‘rsatish;
- fazo va perspektivaning obrazning hayotiyligi va yaxlitligini ta’minlashdagi o‘rnini tahlil qilish;
- badiiy umumlashtirish va ijodiy talqinning obraz yaratishdagi imkoniyatlarini asoslash;
- tasviriy vositalarning o‘zaro uyg‘unligi orqali yaxlit badiiy obraz shakllanishini yoritish.

Metodlar. Tadqiqot jarayonida tasviriy san’at nazariyasi va badiiy obraz masalalarini o‘rganishga yo‘naltirilgan ilmiy metodlardan foydalanildi.

Nazariy tahlil metodi orqali badiiy obraz, ijodiy idrok, obrazli tafakkur, kompozitsiya, rang va badiiy umumlashtirish tushunchalarining mazmuni o‘rganildi. Ilmiy va san’atshunoslikka oid adabiyotlarni tahlil qilish orqali badiiy obrazning tasviriy san’atdagi o‘rni aniqlandi.

Kuzatish metodi real borliqdagi predmet va hodisalarning shakli, rangi, fazoviy holati, harakati va xarakterli belgilarini aniqlash uchun qo‘llanildi. Rassom uchun kuzatish badiiy obrazning dastlabki manbalaridan biri sifatida qaraldi.

Taqqoslash metodi turli badiiy asarlardagi obrazlarning shakllanish xususiyatlarini qiyosiy o‘rganishga xizmat qildi. Bunda realizm, impressionizm va boshqa badiiy yo‘nalishlarda obraz yaratishning ayrim o‘ziga xos jihatlari tahlil qilindi. Badiiy asarlarni tahlil qilish metodi orqali kompozitsiya, rang, shakl, chiziq, yorug‘lik-soya va fazoning obraz

yaratishdagi vazifalari o‘rganildi. Zamonaviy tasviriy san’at metodikasida ham kompozitsiyani o‘zlashtirish nazariy bilimlar bilan bir qatorda ijodiy-amaliy mashqlar va tasavvurdan foydalanish bilan bog‘lanadi.

Umumlashtirish metodi yordamida turli nazariy qarashlar asosida badiiy obraz yaratishning umumiy qonuniyatlari belgilandi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari badiiy obraz tasviriy san’at asarining mazmuniy va estetik asosini tashkil etuvchi murakkab ijodiy hodisa ekanligini ko‘rsatdi. Badiiy obraz real borliqning oddiy nusxasi emas, balki rassomning kuzatuvi, idroki, tasavvuri va ijodiy talqini asosida shakllangan estetik mazmunning tasviriy ifodasidir.

Badiiy obraz yaratishning dastlabki bosqichi borliqni kuzatish va o‘rganish bilan bog‘liq. Rassom tasvirlanayotgan obyektning tashqi ko‘rinishi bilan birga uning xarakterli jihatlarini, shakliy tuzilishini, rang munosabatlarini, fazodagi holatini va mazmuniy xususiyatlarini kuzatadi. Mazkur kuzatish keyingi ijodiy jarayon uchun tasviriy asos vazifasini bajaradi.

Keyingi bosqichda kuzatilgan obyekt ijodiy idrok orqali qayta ishlanadi. Rassom tasvir uchun muhim bo‘lgan belgilarni tanlaydi, ayrim jihatlarni kuchaytiradi yoki umumlashtiradi. Natijada real obyektning tasviriy ko‘rinishi bilan birga uning badiiy talqini yuzaga keladi.

Badiiy obraz yaratishda kompozitsiya muhim tashkiliy vazifani bajaradi. Tasvir maydonidagi barcha elementlarning joylashuvi, asosiy va ikkilamchi qismlarning nisbati, kompozitsion markaz va vizual muvozanat obrazning mazmunini aniqroq ifodalash imkonini beradi. Kompozitsiya faqat elementlarni joylashtirish emas, balki ularning mazmuniy va estetik munosabatlarini tashkil etish vositasidir. Shakl ham badiiy obrazning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shaklning umumiy tuzilishi, proporsiyasi, silueti va plastik xususiyatlari tasvirlanayotgan obyektning xarakterini ochib berishga xizmat qiladi. Ayniqsa, portret va figurativ kompozitsiyalarda shakl va proporsiyalarning to‘g‘ri tashkil etilishi obrazning ishonarliligini belgilaydi.

Rang badiiy obrazning emotsional mazmunini kuchaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ranglar orqali obrazning kayfiyati, muhit va vaqt holati, dramatik yoki sokin xarakteri ifodalanishi mumkin. Zamonaviy o‘zbek san’atshunoslik tadqiqotlarida rangning badiiy obrazni ifodalashdagi obyektiv va subyektiv jihatlari, rang uyg‘unligi va uning inson idrokiga ta’siri alohida tadqiq etilayotganini ko‘rish mumkin.

Yorug‘lik va soya obrazning hajmli va fazoviy ko‘rinishini ta’minlaydi. Yorug‘likning yo‘nalishi, kuchi va tarqalishi predmetlarning shakli hamda umumiy kayfiyatiga ta’sir qiladi. Yorug‘lik va soya munosabatlarining to‘g‘ri tashkil etilishi tasvirga tabiiylik va badiiy ifodaviylik beradi.

Fazo va perspektiva ham badiiy obrazning yaxlitligini ta’minlovchi muhim vositalardandir. Predmetlarning yaqin-uzoqligi, kattalik nisbatlari, ufq chizig‘i va fazoviy

qisqarishlarning to‘g‘ri ifodalanishi obrazning real makondagi holatini ko‘rsatishga yordam beradi.

Badiiy umumlashtirish obraz yaratishning muhim xususiyatlaridan biri sifatida aniqlandi. Rassom barcha ko‘rgan detallarni bir xil darajada tasvirlamaydi. U asarning asosiy g‘oyasiga xizmat qiluvchi belgilarni tanlaydi va ularni badiiy jihatdan umumlashtiradi. Shu orqali tasvir oddiy naturalistik ko‘chirmadan badiiy mazmunga ega bo‘lgan obrazga aylanadi.

Natijada badiiy obraz yaratish jarayoni quyidagi izchillik asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq ekanligi aniqlandi: **kuzatish – idrok etish – tahlil qilish – ijodiy tanlash – kompozitsion tashkil etish – shakl va rang yechimini topish – badiiy umumlashtirish – yakuniy obrazni shakllantirish**.

Muhokama. Tasviriy san’atda badiiy obraz yaratish jarayoni rassomning real borliq bilan ijodiy munosabati asosida shakllanadi. Rassom mavjud voqelikni qanday ko‘rsa, shundayligicha mexanik tarzda takrorlamaydi. U kuzatilgan hodisani o‘zining hayotiy tajribasi, estetik qarashlari va ijodiy maqsadi asosida qayta talqin qiladi. Badiiy obrazning muhim xususiyatlaridan biri uning hayotiylik va ijodiy talqin birligi asosida shakllanishidir. Obraz hayotiy asosga ega bo‘lishi mumkin, biroq uning badiiy qiymati rassomning ijodiy yondashuvi bilan belgilanadi. Shu sababli bir xil mavzudagi asarlar turli rassomlarda mutlaqo boshqa obrazli yechimga ega bo‘lishi mumkin.

Badiiy obraz yaratishda tasavvur alohida ahamiyatga ega. Tasavvur orqali mavjud obyektning real ko‘rinishi qayta ishlanadi, yangi kompozitsion munosabatlar shakllanadi va ijodiy g‘oya vizual shaklga keladi. Shu jihatdan tasavvur tasviriy faoliyatda mavjud bo‘lmagan obrazlarni yaratish bilan birga, real obyektlarni yangicha badiiy talqin qilish imkonini ham beradi.

Kompozitsiya esa ijodiy g‘oyani tasviriy maydonda tashkil etuvchi asosiy vosita hisoblanadi. Asardagi har bir elementning o‘z o‘rniga ega bo‘lishi, asosiy va ikkilamchi qismlarning to‘g‘ri nisbatda tashkil etilishi hamda tomoshabin nigohining kompozitsion markazga yo‘naltirilishi obrazning ta’sirchanligini oshiradi.

Rangning badiiy obraz yaratishdagi o‘rni ham alohida e’tiborga loyiq. Rang orqali nafaqat predmetning tashqi ko‘rinishi, balki uning emotsional va estetik xarakteri ham ifodalanadi. Biroq rangning badiiy ta’sirini faqat uning alohida psixologik xususiyatlari bilan izohlash yetarli emas. Rangning ta’siri kompozitsiya, boshqa ranglar, yorug‘lik va tasvir mazmuni bilan birgalikda shakllanadi.

Shakl va rangning o‘zaro uyg‘unligi badiiy obrazning yaxlitligini ta’minlaydi. Shakl predmetning moddiy va plastik xususiyatlarini ochib bersa, rang uning emotsional va vizual xarakterini kuchaytiradi. Yorug‘lik-soya esa shakl va rang munosabatlarini yagona vizual muhitga birlashtiradi.

Badiiy obraz yaratishda faktura ham muhim ifoda vositasidir. Rassom turli materiallarning — yog‘och, metall, shisha, mato, tosh yoki inson terisining — o‘ziga xos yuzasini turli tasviriy usullar yordamida ifodalashi mumkin. Bu esa obrazning moddiyligini va hayotiyligini oshiradi.

Badiiy obrazning yana bir muhim jihati uning mazmun va shakl birligi asosida yuzaga kelishidir. Mazmun kuchli bo‘lsa-yu, uning tasviriy shakli yetarli darajada ifodalanmasa, asarning badiiy ta’siri susayishi mumkin. Aksincha, yuqori texnik mahorat mavjud bo‘lib, mazmuniy g‘oya yetarli shakllanmagan bo‘lsa, asar badiiy jihatdan kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Shu sababli badiiy obraz yaratishda texnik mahorat va ijodiy tafakkur bir-birini to‘ldirishi zarur. Tasviriy san’at metodikasida ham asarni badiiy tahlil qilish, kompozitsion yechimni anglash va amaliy tasviriy mashqlarni uyg‘unlashtirish muhim metodik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Demak, badiiy obraz yaratish — kuzatishdan boshlanib, ijodiy idrok, tasavvur, kompozitsion tashkil etish, tasviriy vositalarni tanlash va badiiy umumlashtirish orqali yakunlanadigan murakkab ijodiy jarayondir.

Xulosa. Tasviriy san’at asarlarida badiiy obraz yaratishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish natijasida badiiy obraz real borliqning oddiy nusxasi emas, balki rassomning ijodiy idroki, tasavvuri, estetik qarashlari va badiiy maqsadi asosida qayta shakllantirilgan tasviriy hodisa ekanligi aniqlandi.

Badiiy obrazning shakllanishida kuzatish, ijodiy idrok, tasavvur, kompozitsiya, shakl, rang, yorug‘lik-soya, fazo, faktura va badiiy umumlashtirish o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Ushbu vositalarning birortasi alohida holda badiiy obrazning to‘liq mazmunini belgilamaydi. Ularning o‘zaro uyg‘unligi asarning yaxlitligi va ta’sirchanligini ta’minlaydi.

Natijalariga ko‘ra, badiiy obraz yaratish jarayonida dastlab real borliq kuzatiladi va o‘rganiladi. Keyin tasvir uchun muhim belgilar tanlanadi, ular ijodiy jihatdan qayta talqin qilinadi va kompozitsion tizimga kiritiladi. Shundan so‘ng shakl, rang, yorug‘lik-soya va fazoviy munosabatlar ishlab chiqilib, umumiy badiiy obraz shakllantiriladi. Badiiy obrazning muhim xususiyati hayotiylik va ijodiy talqinning birligidadir.

Rassom voqelikni aynan ko‘chirish bilan cheklanmay, uning mazmuniy va estetik mohiyatini ochishga intiladi. Shu jarayonda badiiy umumlashtirish muhim vosita bo‘lib, u ikkinchi darajali detallarni qisqartirish yoki umumlashtirish orqali asosiy g‘oyani kuchaytirish imkonini beradi.

Umuman olganda, tasviriy san’at asarlarida badiiy obraz yaratish jarayoni kuzatish – idrok etish – tasavvur qilish – tahlil qilish – ijodiy tanlash – kompozitsion tashkil etish – tasviriy ifodalash – badiiy umumlashtirish kabi o‘zaro bog‘liq bosqichlardan tashkil topadi. Mazkur jarayonni chuqur o‘rganish tasviriy san’at nazariyasini rivojlantirish bilan bir qatorda, badiiy

tafakkur, estetik idrok, ijodiy tasavvur va tasviriy ifoda imkoniyatlarini takomillashtirish uchun ham muhim ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Arnheim R. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. – Berkeley: University of California Press, 1974.
2. Arnheim R. Visual Thinking. – Berkeley: University of California Press, 1969.
3. Gombrich E.H. The Story of Art. – London: Phaidon Press, 1995.
4. Dewey J. Art as Experience. – New York: Perigee Books, 2005.
5. Eisner E.W. The Arts and the Creation of Mind. – New Haven: Yale University Press, 2002.
6. Gardner H. Art, Mind, and Brain: A Cognitive Approach to Creativity. – New York: Basic Books, 1982.
7. Itten J. The Art of Color. – New York: John Wiley & Sons, 1974.
8. Albers J. Interaction of Color. – New Haven: Yale University Press, 1963.
9. Dondis D.A. A Primer of Visual Literacy. – Cambridge: MIT Press, 1973.
10. Ocvirk O.G., Stinson R.E., Wigg P.R., Bone R.O., Cayton D.L. Art Fundamentals: Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill, 2009.
11. Lauer D.A., Pentak S. Design Basics. – Boston: Cengage Learning, 2016.
12. Wong W. Principles of Form and Design. – New York: John Wiley & Sons, 1993.
13. Ching F.D.K. Design Drawing. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2010.
14. Runco M.A. Creativity: Theories and Themes: Research, Development, and Practice. – London: Academic Press, 2014.
15. Sawyer R.K. Explaining Creativity: The Science of Human Innovation. – Oxford: Oxford University Press, 2012.
16. Csikszentmihalyi M. Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. – New York: HarperCollins, 1996.
17. Sternberg R.J., Lubart T.I. Defying the Crowd: Cultivating Creativity in a Culture of Conformity. – New York: Free Press, 1995.
18. Amabile T.M. Creativity in Context. – Boulder: Westview Press, 1996.
19. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1967.
20. Lowenfeld V., Brittain W.L. Creative and Mental Growth. – New York: Macmillan, 1987.
21. Boymetov B. Qalamtasvir. – Toshkent: Musiqa, 2006.

22. Abdurasulov S.F. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. – Toshkent: “Toshkent” nashriyoti, 2012. Ushbu darslikda tasviriy san’at asoslari, rangshunoslik, natyurmort, badiiy tahlil va tasviriy san’atni o‘qitish metodikasiga oid masalalar yoritilgan.
23. Sultanov X.E., Sobirov S.T. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. – 2021. O‘quv qo‘llanmada tasviriy san’atning nazariy va amaliy asoslari hamda san’at asarlarini tahlil qilish masalalari yoritilgan.
24. Raxmonqulov X.B. Tasviriy san’atning mohiyati, turlari, janrlari va tarixiy rivojlanishi. // Oriental Art and Culture. – 2026. – Vol. 7, No. 9. – B. 41–51.
25. Ermuminov A.T. Ranglarning tasviriy san’atda badiiy obrazlarni ifodalash vositasi sifatidagi ahamiyati. // Oriental Art and Culture. – 2026. – Vol. 7, No. 4. – B. 271–276. DOI: 10.70728/orien.v07.i04.043.
26. Yusupova Sh.A., Raxmonberdiyeva O.R. Methodology of teaching compositional image creation in fine arts lessons at general secondary schools. // European International Journal of Pedagogics. – 2025. – B. 92–96.
27. Dondis D.A. A Primer of Visual Literacy. – Cambridge: MIT Press, 1973.
28. Livingstone M. Vision and Art: The Biology of Seeing. – New York: Abrams, 2002.
29. Meggs P.B., Purvis A.W. Meggs’ History of Graphic Design. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2016.
30. Kaufman J.C., Sternberg R.J. The Cambridge Handbook of Creativity. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.